

ARISZTOTELÉSZ AZ AMERIKAI OLIGARCHIÁRÓL

Lukácsi Tamás

Az elveszettnek hitt régi szövegek felfedezése általában nagy izgalmat vált ki az adott tudományág művelőiből. Az Arisztotelész-kutatás egyik ilyen jelentős eseménye volt, amikor 1890-ben egy amerikai misszionárius közvetítésével a British Museum birtokába jutott *Az athéni állam* című művet¹ tartalmazó papirostekercs.

Hasonlóképpen szenzációs leletnek számít a Peter L. P. SIMPSON által felfedezett és 2007-ben ógörög–angol kétnyelvű változatban közölt arisztotelészi mű, *Az amerikai állam* (ΑΜΕΡΙΚΑΝΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ)². Természetesen SIMPSON tisztában van vele, hogy a felületes szemlélő anakronizmusra fog gyanakodni, és meg fogja kérdőjelezni a szöveg eredetiségét. Ezért bevezetőjében igyekszik eloszlatni a kétségeket: maga Arisztotelész tanítja ugyanis (olyan műveiben, melyek eredetisége minden kétségen felül áll), hogy a világ időről-időre elpusztul valamiféle természeti katasztrófa következtében, amely miatt az emberi civilizációnak is mindig újra kell kezdődnie. „Következésképpen, az amerikai állam – vagy valami hasonló – már számos alkalommal létezett a múltban. A kozmosz korára és eredetére vonatkozó ismereteink nem elég biztosak és teljeseek ahhoz, hogy mindenestül elvessük Arisztotelész spekulációit. Amennyiben ez így van, nincsen olyan kényszerítő ok, amely miatt tagadnunk kellene, hogy ősi történetek vagy feljegyzések útján tudomására juthatott valami egy amerikai típusú államról³.”

Komolyra fordítva a szót, a legújabb amerikai politikai filozófiában *Az amerikai állam* közlése előtt is egyre érezhetőbb volt Arisztotelész jelenléte⁴. Az utóbbi években sorra jelentek meg művek, melyek a mostani társadalmak és a közélet kihívásaira, a liberális demokráciák zavaraira Arisztotelész politikai fejtegetései és gondolatmenetei segítségével keresik a választ⁵. Ez kétségkívül gyümölcsöző megoldás, hiszen az ókori filozófus gondolatrendszere, fogalmi apparátusa és kíméletlen tisztánlátása megkönnyíti azok dolgát, akik a jelen problémáit a politikai korrektség és a Locke–Rousseau-féle szerződési elméletek dogmarendszerének keretein kívül kívánják elemezni.

A. TESSITORE ezt így fogalmazza meg: „Paradox módon, az Arisztotelész » pre-liberális « gondolkodásában való komoly elmélyedés lehet képes arra, hogy a kortárs vitát kevésbé beszűkültté és kevésbé dogmatikussá tegye azál-

tal, hogy napfényre hozza azokat az egyébként rejtett korlátokat, amelyek szükségszerűen együtt járnak a politikai diskurzussal minden korban, beleértve a miénket is⁶.” Ebben a kontextusban érdemes olvasni SIMPSON szellemes – már-már öniróniába hajló – ötletét az elveszett arisztotelészi szöveg felfedezéséről.

SIMPSON-Arisztotelész tézise (amely a Tocqueville-on felnőtt nemzedékek számára meglepőnek tűnhet) a következő: az amerikai alkotmány valójában jórészt oligarchikus. Mielőtt ezt az elemzést ismertetnénk, vizsgáljuk meg röviden, hogy mit értett (az igazi) Arisztotelész demokrácián és oligarchián.

„Főleg azonban kettő [alkotmány] ötlük szembe – írja a *Politikában* – : s miként szélről is csak rendesen kettőről beszélnek: az északiról meg a délről, míg a többi ezeknek mintegy eltévelyedése: akképpen az alkotmánynál is csak kettőről: a demokráciáról és az oligarchiáról⁷”. Szegény és gazdag egyszerre ugyanaz az ember nem lehet, ezért látszólag az államot a legegyszerűbben vagyonosakra és vagyontalanokra lehet felosztani. Ehhez igazodik az alkotmányok elkülönítése is a vagyonos és a vagyontalan osztályok hatalmi túlsúlya szerint demokráciára vagy oligarchiára⁸.

A kettő forma tehát szegénység és gazdagság tekintetében különbözik egymástól, és szükségszerű, hogy ahol gazdagság révén uralkodnak – akár kisebbségben, akár többségben – az oligarchia, ahol pedig a vagyontalanok, az demokrácia. „[A]z a demokrácia, mikor a többségben levő szabad, de vagyontalan polgárok, az oligarchia pedig, amikor a gazdagok és a nemesek gyakorolják a hatalmat, legyenek bár mégoly kevesen is⁹”.

A demokrácia az ún. mennyiséges vagy szám szerinti egyenlőség elvén alapul, vagyis egy bizonyos tekintetben – nevezetesen a szabadság tekintetében – fennálló egyenlőséget feltétlen érvényűvé tesz: akik valamely tekintetben egyenlőnek minősülnek, azok minden tekintetben egyenlők. Az oligarchia az arányos vagy érték szerinti egyenlőséget vallja, ugyanis azokat, akik bizonyos szempontból – vagyis vagyoni helyzetük alapján – egyenlőtlenek, azokat minden tekintetben egyenlőtlennek tekinti¹⁰.

Az oligarchia, vagyis a „kevesek uralma” – az arisztokráciákhoz hasonlóan – a sokaság ostobasága miatt a kevés általi uralom igazságosságában és szükségszerűségében hisz. Vezérlő elve a politikai jogok vagyoni állapothoz való kötése¹¹. Az oligarchia első alakjában a hivatalok elnyerése vagyonbecsléstől függ, és emiatt a többségben levő vagyontalanok nem juthatnak vezető tisztséghez. A második típusban a cenzus mértékét teljesítő osztályok tagjai maguk közül választják a tisztségviselőket. Romlottabb forma, amikor az atyát a fiú követi a hivatalban. Ha az oligarchák vagyonukkal és párthíveikkel olyan jelentőségre tesznek szert, hogy képesek még a törvények uralmának gyengítésére is, akkor az oligarchia legromlottabb változatáról, a dűnaszteiáról beszélhetünk, amely a türannisszal és a szélsőséges demokráciával állítható párhuzamba.

A fent ismertetett alkotmányformák megkülönböztetéséhez Arisztotelész szerint éles szemre van szükség. Nem az alkotmányok elnevezése szolgál ugyanis a kategorizálás alapjául, hanem az egyes berendezkedések szelleme, vezérlő alapelve, a hatalomgyakorlás tényleges módja: „sok helyütt úgy alakul, hogy a törvény szerinti alkotmány ugyan nem népuralmi, de a megszokás és a gyakorlat folytán a kormányzat mégis demokratikus; viszont másutt a törvény szerinti alkotmány inkább demokratikus, de a közélet rendje és a hagyomány folytán inkább oligarchikus¹²”.

Ennél a nagyon fontos megállapításnál hagyjuk el (az igazi) Arisztotelész *Politikáját*, és térjünk vissza SIMPSON-Arisztotelész elemzéséhez az amerikai alkotmányról.

Először is kalapot kell emelni SIMPSON teljesítménye előtt: az ógörög nyelvű írás stílusa, szerkezete teljesen arisztotelészi. Valóban képes azt az illúziót adni – és emiatt műve irodalmi élménynek sem utolsó –, hogy az ókori filozófus szemén keresztül látjuk a mai Egyesült Államokat.

Az amerikai alkotmány leírása azzal kezdődik, hogy az három féle hivatalt különít el: monarchikusot, népgyűlést vagy szenátorit és bírót. Az amerikaiak elzavarták ugyan anyaországuk uralkodóját, de mégis vonzódnak a monarchiához, hiszen számos olyan hivatalt létesítettek, amely nagy hatalommal jár, és amelyet egy ember tölt be viszonylag hosszú ideig (pl. elnök, kormányzók, polgármesterek). Ráadásul e monarchák nagy részének hatalma van arra is, hogy további tisztviselőket nevezzenek ki.

A szenátusok vagy népgyűlések a demokratikus elemet képviselik az amerikai alkotmányban, hiszen ezek a nép egésze által választott testületek, melyek a monarchákat is és egymást is ellenőrzik. Viszont e testületek mandátuma hosszú, és számos tagjukat újra és újra megválasztják, ami pedig inkább oligarchikus jellegzetesség. „Ráadásul a választás nem a nép összessége közül történik, hanem néhány igen gazdag társulás soraiból, melyeket politikai pártoknak neveznek, és amelyek a megválasztásuk érdekében demagógiában és a szavazatokért való versenyben merülnek el, ami jelentős költséggel jár” (111. o.). A választási kampányok akár egy évig is eltarthatnak, és ezek során a gazdagok és hatalmasok hízelegnek a tömegeknek, hogy elnyerhessék szavazataikat.

A harmadik típusú hivatal a bíraké, akik a maguk területén monarchikus hatalommal rendelkeznek. Nem választják, hanem kinevezik őket, ráadásul életük végéig. E monarchák hatalmát úgy korlátozza az alkotmány, hogy a nép sorshúzás útján részt vesz az ítékezésben, és a bűnösség kérdésében hatalma van dönten.

Az amerikai alkotmány SIMPSON-Arisztotelész szerint a következőképpen tipizálható: „Ezek hát a fő hivatalai az amerikai alkotmánynak, melyet – mint mondtuk – demokráciának neveznek. Világos azonban, hogy számos oligarchikus jellegzetessége van, melyeknek egy része egyenesen a szélsőséges oli-

garchiába hajlik.” (113. o.) Amiben az egyenlőség megvalósul, az az amerikaiak életmódja: szeretik a pénzt, és életüket mindannyian a gazdagság hajszo-lásával töltik. Amint egy régi uralkodójuk mondta: „The business of Amerika is business”.

A pénz szerelme oly nagy körökben, hogy a politikai hivatalokat is eladó-nak tekintik, és aki megszerezte, az megpróbál hasznot húzni belőle. Kizá-rólág az képes ugyanis magát megvásároltatni, aki gazdag vagy gazdag barátai vannak vagy valamely politikai klubhoz tartozik. Miután pedig valaki elnyer-te a hivatalt, magas fizetést kap, ajándékokat fogad el olyan emberektől, akik politikai előnyöket szeretnének szerezni tőle, továbbá adókból származó köz-pénzek felett is rendelkezik, amelyet barátainak vagy követőinek osztogathat. „Ez azt eredményezi, hogy a pénz állandó áramlásban van két irányban: ma-gánpénzek áramolnak a barátoktól és a néptől a hivatalviselő felé, és közpén-zek áramolnak a hivatalviselőtől a barátok és a nép felé.” (115. o.)

Az amerikaiak – a spártaiakkal ellentétben – nem rejtegetik pénzüket, ha-nem büszkék rá és büszkén költik nyilvánosan. Nem találhatunk egy háztar-tást sem az egész országban, amely ne lenne tele hasznos és drága tárgyakkal. E mentalitás még a szegényekre is jellemző, így a nép egyenlő: mindenki egy-aránt a gazdagságra törekszik, és elfogadja, hogy ha pénze van, akkor hivatalt is viselhet, ha viszont nincsen, akkor ezt nem teheti meg.

Az ország fekvése szerencsés: kellő távolságban terül el két nagy kontinens között, így a természet felruházta mindennel, ami a világoralomhoz szüksé-ges. Eme uralom okai azonban nem a természeti adottságokban rejlenek, ha-nem abban, hogy az egész világ irigyli és utánozni igyekszik Amerikát. „Az amerikaiak inkább az üzlet gyakorlásán és szeretetén keresztül szereztek ural-mukat a világ felett, mintsem fegyverek vagy háborúk révén.” És a világ nem csak üzleti életüket utánozza, hanem átvette választási gyakorlatukat és oli-garchikus klubjaik rendszerét is, hiszen „mint azt maguk az amerikaiak mond-ják: eme nagy üzleti siker nem lenne lehetséges anélkül, hogy ily módon ren-delkezniék az alkotmányról.” (115. o.)

A fenti leírás és tipizálás után a szerző rátér az amerikai államélet kritiká-jára. Ebben is Arisztotelészre, a nagy tabudöntögetőre ismerhetünk.

A legelső bírálóat úgy hangzik, hogy az amerikaiak túlságosan az üzletet tették meg az államélet központjának. Úgy vélik, hogy az alkotmányt az üzlet körül és érdekében kell megszervezni. Márpedig az üzlet szférája csak egy ré-sze az államnak, akárcsak a házi gazdálkodásnak, és csak eszköz annak ér-dekében, hogy az állam vagy a háztartás elláthassa a maga munkáját. E mun-ka pedig az erény, és nem a pénz keresése.

A hivatalok elosztásában egy önmagában helyes elv érvényesül: a hatalmi ágak elválasztásának elve. A törvényalkotó jól látta, hogy nem üdvös, ha egy ember sokféle hivatalt foglal el, miként a fuvolástól sem kívánhatjuk meg, hogy cipőket javítson. Ám ez az elv csak arra szolgál, hogy elrejtse az oligarchikus

elemet: a hivatalokat ugyanis ugyanazon politikai klub tagjai foglalják el. „A hatalmi ágak elválasztását valójában a gazdagok oligarchikus okoskodásának kell tartanunk, akik maguknak akarják kisajátítani az államot. Ugyanis miközben a nép eszébe vésik, hogy a hatalmi ágak elválasztása szükséges annak megakadályozásához, hogy valaki túl hatalmas legyen és türanniszt vezessen be, elrejtik azt a tény, hogy mindezen hivatalok az ő kezükben és barátaikéban összpontosulnak”. (117. o.) Ennek orvoslása azáltal lenne lehetséges, hogy az esküdszékekhez hasonlóan a végrehajtó hatalmi tisztségek esetében is érvényesülhetne a sorsolással történő kiválasztás.

Ráadásul a hivatali idők hosszúsága kedvez a visszaélésnek, a megvesztegetésnek, a részrehajlásnak és a kivételezésnek. A legtöbb nagykövet vagy bíró kinevezésénél megtapasztalhatjuk, hogy mennyire érvényesülnek e fogyatékoságok.

Láttuk mennyire elengedhetetlen, hogy aki Amerikában hivatalt kíván vállalni, az egyrészt gazdag is legyen, másrészt rendelkezék megfelelő szabad idővel stb. Az anyagi eszközök túlzott mértéke azonban a jó uralommal összeférhetetlen, hiszen minden túlzás szemben áll a józan ésszel. A túlzottan vagyonosak erkölcsi romlása már a gyermekszobában elkezdődik, nem tanulják meg ugyanis az engedelmességet, márpedig a szabad embereken való uralom előfeltétele, hogy tudjon valaki elébb engedelmeskedni, és csak utána uralkodni. Hasonlóképpen káros túlzás, hogy a bírák egész életükön át betöltetik hivatalukat, hiszen mind a testnek, mind a szellemnek van öregkora.

A törvényhozásban található bizottságok jellege is az oligarchikus elemet erősíti. Ezekben ugyanis mind a bizottságnak, mind elnökének túl nagy hatalma van. Mivel már eleve egyfajta oligarchia oligarchiáját képezik, legalább a bizottsági elnök kiválasztásánál sorshúzást kellene alkalmazni, hogy ne a legbefolyásosabb tag határozza meg a testület munkáját.

Az is oligarchikus megoldás, hogy mindenkinek van szavazati joga, de nem kötelező szavazni. Ez ugyanis oda vezet, hogy a gazdagok és a politikai klubok tagjai aktívabbak, mint a szegények; az előbbieket elmennek szavazni, míg a nép nagy része nem. Ezért aztán mindenkit kötelezni kellene szavazati joga gyakorlására vagy – az athéni demokrácia mintájára – fizetni kellene azoknak, akik szavaznak. Ez az ötlet azonban nem tetszene az amerikaiaknak, hiszen a kényszerítést ellenkezőnek tekintik szabadságukkal. „Mintha akkor volnának szolgák, amikor maguk választják vezetőiket, és akkor lennének szabadok, amikor nem” (123. o.). (Ez utóbbi mondat esetében lehetetlen nem felismerni Arisztotelész keze nyomát...)

Az előválasztások rendszere is az oligarchia kezére játszik. Azok közül lehet ugyanis csak választani, akiket egy előválasztáson kiválasztottak: így a kevesek által kiválasztott kevesek indulnak csak a hivatalokért. Ez a kettős választás a demagógiát is növeli, hiszen kétszer kell mindenkinek megküzdenie a szavatokért. „Ráadásul kölcsönösen vádolják és gyalázzák egymást, ami már

önmagában is alantas (hiszen mely tiszteletreméltó ember tenne ilyesmit szívesen?) és az alkotmányra is káros” (125. o.).

Összefoglalásként a szerző arra mutat rá, hogy bár az amerikai állam oligarchikus, a rendszer nem instabil, annak köszönhetően, hogy ez az oligarchia nem zárt: mindenki előtt nyitva áll a meggazdagodás és a befolyásszerzés útja. Ráadásul az amerikaiak szeretnek létrehozni különféle politikai, vallási vagy gazdasági egyesületeket és érdekcsoportokat, melyek adott esetben felülkerekedhetnek az oligarchián. A társulás illetően lehetősége a szegények előtt is nyitva áll, akik erőiket egyesítve gazdagként küzdhetnek a gazdagok ellen, és így a rendszer oligarchikus elemeit a maguk javára fordíthatják.

A stabilitás azonban nem örökkévaló. Pseudo-Arisztotelész borongós színekkel viszi fel az utolsó ecsetvonásokat az amerikai állam képére: „A szerencse műve az, hogy Amerika gazdag föld és nagyszerűen alkalmazkodik az üzlet és a kereskedelem kívánalmaihoz. Azért viszont a törvényhozónak kellene felelnie, hogy a sokaság mentes legyen a széthúzástól. A jelen helyzetben ugyanis, ha valami szerencsétlenség történnék és az alávettettek sokasága felázadna, nem lenne a törvényekben olyan gyógymód, amely helyreállíthatná a nyugalmat.” (127. o.)

SIMPSON írása kétségkívül provokatív. Az arisztotelészi nézőpontnak köszönhető távlat néha a karikatúra távlatának tűnik. Akár továbbgondolásra, akár ellentmondásra serkent, nehéz elképzelni, hogy olvasás után bárki is közömbösen félretehetné. A kérdések és reflexiók vég nélküli sorozatát vetheti fel. Például a *Politikában* a dinasztikus oligarchiáról írottakat felidézve, és azt SIMPSON elemzésével összevetve, nehéz elhessegetni a gondolatot, hogy az 1988 és 2008 közötti két évtizedben két család soraiból kerültek ki az elnökök, és ez a széria kis híján folytatódott 2008 után is. De a kérdések sem kevésbé provokatívak: tényleg oligarchikus alkotmány alatt élne az Egyesült Államok? Újra kellene értékelnünk ennek fényében az amerikai „demokrácia-exportot”? És ha igaz, hogy a demokratikusnak hitt Amerika valójában oligarchikus, akkor miként kellene minősítenünk saját alkotmányunkat? Melyik klasszikus kategóriába sorolhatnánk be?

Talán éppen az a leginkább arisztotelészi vonása SIMPSON írásának, hogy a gondolkodásra és reakcióra serkenti az olvasót. Arisztotelész a maga korában ugyanis elsősorban nem filozófusok vagy a filozófia tanulói számára alkotott, hanem a művelt és szabad idővel rendelkező férfiak számára, akik a politikai hatalom aktuális vagy potenciális gyakorlói lehettek, és akik a filozófus előadásainak hallgatói voltak a Lükéionban.¹³ Nem a mai értelemben vett részletesen megtervezett tudományos munkákat írt számukra, nem befejezett, hézagmentesen lezárt gondolatmeneteket ajánlott fel hallgatóinak.

Arisztotelész tanításának célja nem az volt, hogy informálja közönségét, hanem az, hogy formálja. Nem kész tudással kívánta őket megtölteni, hanem

fel akarta szítani bennük a vitatkozás, a reakció, az ítélet és a kritika lángjait.¹⁴ Stílusa és gondolatmenete ezért erősen didaktikus¹⁵ és dialektikus, sok helyen aporetikus; mindez felhívás a hallgatónak (és az olvasónak), hogy mérlegelje az elhangzottakat, önmaga keresse tovább a válaszokat, amelyek megtalálásában adott esetben éppen az van segítségére, hogy a mű bizonyos érvei szándékosan zsákutcába vezetik.

SIMPSON kísérlete eme antik hagyomány szerves folytatásának tűnik, és nem tartom alaptalannak a reményt, hogy e hagyomány újraélése révén nyerni fog majd valamit a kortárs politikai filozófia. Biztos nyertesei azonban már most is vannak: a politikai filozófia iránt érdeklődő olvasók, akikkel szemben nagyon sok mindent elkövettek Arisztotelész halála óta annak érdekében, hogy kiverjék a fejükből a régi igazságot: minden filozófia csodálkozással kezdődik.

JEGYZETEK

- ¹ Magyarul: *Az athéni állam*, in: NÉMETH Gy. (szerk., jegyz. és utószó): *Államéletrajzok*, Osiris, Budapest 1998.
- ² Peter L. P. SIMPSON: *Aristotle's Regime of the Americans*, in: Lenn E. GOODMAN–Robert B. TALISSE (szerk.): *Aristotle's Politics Today*, State University of New York, Albany 2007, 109–127. o.
- ³ SIMPSON (2007), 109–110. o.
- ⁴ Ld. LUKÁCSI T.: „Arisztotelész és a liberális demokrácia megmentése”, *Politikatudományi Szemle*, 2005: 2, 189–201. o.
- ⁵ Pl. C. A. BATES JR.: *Aristotle's "Best Regime": Kingship, Democracy, and the Rule of Law*, Baton Rouge 2003; R. KRAUT: *Aristotle: Political Philosophy*, (Founders of Modern Political and Social Thought), Oxford 2002; F. D. MILLER JR.: *Nature, Justice, and Rights in Aristotle's Politics*, Oxford 1995; A. TESSITORE (szerk.): *Aristotle and Modern Politics: The Persistence of Political Philosophy*, Notre Dame (Indiana) 2002; KRAUT, R.–SKULTETY, S. (szerk.): *Aristotle's Politics: Critical Essays*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2005; KŁOSKO, G. (szerk.): *Aristotle*, London, Ashgate Pub., 2007.
- ⁶ A. TESSITORE: „The Renaissance in Aristotelian Studies and the Persistence in Political Philosophy”, in: TESSITORE (2002), 14. o.
- ⁷ *Politika*, 1290 a 13–16.
- ⁸ *Pol.*, 1291 b 6–13.
- ⁹ *Pol.*, 1280 a 1–3, 1290 b 17–20.
- ¹⁰ *Pol.*, 1301 a 26–34.
- ¹¹ L. WHIBLEY: *Greek Oligarchies*, Cambridge 1913, 187. o.
- ¹² *Pol.*, 1292 b 12–16.
- ¹³ C. LORD: *Aristotle: The Politics*, Chicago–London 1984, 10. o. Ld. még W. S. FERGUSON: *Greek Imperialism*, London 1913, 111. o.
- ¹⁴ Ld. P. HADOT: „Aristotle and His School”, in: *What is Ancient Philosophy?*, Cambridge (Mass.) 2002, 87. o.
- ¹⁵ R. BODÉÜS: *The Political Dimensions of Aristotle's Ethics*, Albany 1993, 94. o.